

# Dějiny křesťanské spirituality

Denisa Červenková

## Úvod

Dějiny křesťanské spirituality se zabývají studiem a interpretací na zkušenosti založeného vztahu člověka s Bohem. Spiritualitu zde definujeme jako soubor vnitřních přesvědčení, které orientují křesťana v jeho vztahu s Bohem, včetně všech osobních nebo skupinových vyjádření vztahu v různých formách, jimiž se tento vztah konkrétně projevuje.

Dějiny spirituality hledají odpovědi na otázky po vzniku a vývoji duchovních hnutí či výrazných postav spirituality v průběhu jednotlivých dějinných období, jak vznikaly a vyvíjely se tzv. životní stavy (spiritualita křesťanského laika, kněze, řeholního života). Vedle institucionální stránky se budeme zabývat naukou o duchovním životě, kterou různé proudy a hnutí přinášejí a budeme zkoumat, jaké prvky duchovní praxe se v průběhu dějin osvědčily a které se naopak ukázaly jako kritické.

Křesťanská spiritualita je založena na předpokladu víry v transcendentní rovinu reality, k níž je možné mít hluboce pozitivní vztah. Tato božská realita se sama dává člověku poznat v dějinách, nejnplněji pak v postavě Ježíše z Nazareta, v jehož stopách usilují o vztah vedoucí k hlubokému spojení s Bohem generace křesťanů.

Tematické okruhy, jimiž se budeme v průběhu tohoto semestru věnovat, sledují základní etapy dějin církve a výrazné duchovní osobnosti, které se v jejich průběhu objevují, nicméně pokusíme se přitom zohlednit, jak se přitom zároveň rodí jednotlivá velká témata duchovního života, jimiž se zabývá spirituální teologie. Zajímají nás zejména základní struktury duchovního života, mezi něž patří modlitba a všechny ostatní projevy niterného vztahu s Bohem v oblasti spirituality.

Začneme pojmovým upřesněním sémantického okruhu výrazů spiritualita, křesťanská duchovní zkušenost a dějiny spirituality jakožto teologický obor, pak přejdeme k jednotlivým etapám: od podob biblické spirituality (budeme se soustředit především na žalmy jako modlitbu církve a modlitbu Páně) přes spiritualitu prvních křesťanských století (mučednictví, panenství, askeze a modlitba v životě věřícího společenství), téma modlitby u církevních otců (zejm. u Tertuliána, Cypriána a Augustina), k mnišství (zdůrazníme přitom roli Písma v modlitbě křesťanů) a posléze středověké mystice (od Bernarda z Clairvaux a kanovníky od sv. Viktora po ženské mystičky, mistra Eckharta, středověkou anglickou mystiku). Přiblížíme si *devotio moderna* a vznik spirituality bratrství a služby spojené s rozvojem tzv. žebravých a rytířských řádů. Postupně přejdeme k tématu lidských schopností (vůle, rozum, představitost) v modlitbě a k tématu duchovního rozlišování tak, jak ho synteticky vyjádřil Ignác z Loyoly ve svých Duchovních cvičeních, podíváme se na barokní karmelitánskou mystiku Terezie od Ježíše a Jana od Kříže, která se stala jedním ze dvou základních prototypů živé křesťanské mystiky (všimneme si, jak zmínění autoři pracují s etapami na cestě modlitby a jak vyjadřují cíl cesty modlitby). V dalších dějinách spirituality nás budou zajímat také formy posvěcování všedního života modlitbou (růženec a další pobožnosti) a mystika Boží přítomnosti (francouzská škola, br. Vavřinec od Vzkříšení), nakolik to bude možné, pokusíme se dotknout také problematiky spojené s modlitbou v čase krize či

„Boží nepřítomnosti“ (sv. Terezie z Lisieux, matka Tereza). Na závěr kurzu představíme novodobé formy modlitby se zaměřením jednak na nekřesťanské autory, kteří hledají duchovní orientaci a inspiraci v tradici křesťanské modlitby a jednak na opačný pohyb ze strany křesťanství, které hledá nový jazyk pro vyjádření vztahu s Bohem v současné kultuře.

## 1. Spiritualita a její dějiny

Předmětem našeho zájmu bude křesťanská spiritualita a její dějinný vývoj. Potřebujeme si však zvědomit svá předporozumění v této oblasti a sladit je se současnou odbornou teologickou produkcí k tématu. Základními autory v této vstupní části pro nás budou texty spirituálních teologů L. Borriella, P. L. Boracca, G. Moiolioho, G. Dumeige a V. Kohuta.

### 1.1. Spiritualita

V hebrejštině najdeme výraz *rúah* (duch) ve spojení s celou řadou významů. Podobně jako u dalších základních teologických a antropologických pojmů hebrejščina propojuje fyzickoorganickou skutečnost s komplexním teologickým významem, výraz *rúah* tedy označuje živý, energický pohyb vzduchu, který se hýbe,<sup>1</sup> a současně život vdechnutý člověku Božím dechem, sílu života, který dává Bůh, Boží moc, která se projevuje tímto darem. Dokud člověk žije, je obdařen dechem: lidský život či dech je Boží dar, který náleží Bohu a v okamžiku jeho smrti se navrácí k Bohu.<sup>2</sup>

O stvořitelské síle Božího ducha hovoří např. Ž 33,6: „z dechu jeho úst všechny jejich zástupy“, na jiných místech je spojován výraz *rúah* se silou vůle, rozhodnutím (jak v člověku, tak Boží vůle vůči člověku).<sup>3</sup>

Boží Duch doprovázel Samsona („Duch Hospodinův ho začal ponoukat v danovském táboře mezi Soreou a Eštaólem“, Sd 13,25... „Tu se ho zmocnil duch Hospodinův a provazy na jeho pažích byly jako nitě, které sežehl oheň“, Sd 15,14), duch Hospodinův spočinul na Davidovi („duch Hospodinův se Davida zmocňoval od onoho dne i nadále.“ 1Sam 16,13). Izaiáš hovoří o Pomazaném, který spasí svůj lid a na němž spočine Hospodinův duch, „duch moudrosti a rozumnosti, duch rady a bohatýrské síly, duch poznání a bázně Hospodinovy.“ (Iz 11,2).<sup>4</sup>

Boží duch dává novou kapacitu přeměrovat vlastní život, obnovuje naši vůli, dá svému lidu Nové srdce a do nitra vám vloží nového ducha.“ (Ez 36,26). Výraz „nový duch“ tu odkazuje také k vytrvalosti v tomto úsilí, obojí je Božím darem: nejen nová orientace, ale i síla vytrvat na cestě. Podobně vyznívá i žalmistova výzva „stvoř mi, Bože, čisté srdce, obnov v mém nitru pevného ducha“ v Ž 51, 12. Duch je

<sup>1</sup> Borriello, L., *Presentazione*, in *Nuovo dizionario di spiritualità*. Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana 2002, s. 6.

<sup>2</sup> Srov. Gn 2,7; Ž 103,27-30; Job 34,14n, cit. in M. J. Farrelly, *Spirito Santo*, in *Nuovo dizionario di spiritualità*, LEV 2003, s. 708.

<sup>3</sup> viz trojí použití tohoto výrazu v Ž 51,12.14, primárně by se zdálo, že je řeč o lidském duchu, jenže je to Bůh, který v člověku obnovuje ducha atd. – tj. duch člověka závisí na Božím daru.

<sup>4</sup> Viz k tomu M. J. Farrelly, *Spirito Santo*, s. 708.

v hebrejské části Bible prorockým a eschatologickým darem a současně zosobněním Boží moudrosti, autonomie a nadlidskou bytostí, která v lidech a ve světě koná Boží dílo.<sup>5</sup>

V Septuagintě se *ruah* překládá většinou jako *pneuma*, v textech Nového zákona pak nacházíme výraz *pneumatikos* a to zejména u Pavla.<sup>6</sup> Apoštolovi slouží k rozlišení člověka duchovního a tělesného, když popisuje dílo Božího Ducha, který působí v křesťanovi, jež nabyl svobody od vášní a dospěl k plnosti (*pléróma*). Pavel také mluví o zosobněném Božím Duchu v listě Římanům 8,9 a 1Kor 6,19 a spojuje ho s Kristem: kdo žije v Kristu „je s ním jeden Duch (1Kor 6,17).<sup>7</sup> Právě Duch dává nahlédnout hlubinu Boží, učí rozlišovat a dává nám souznět s Kristem:

„Ale jak je psáno: ‚Co oko nevidělo a ucho neslyšelo, co ani člověku na mysl nepřišlo, připravil Bůh těm, kdo ho milují.‘ Nám však to Bůh zjevil skrze Ducha; Duch totiž zkoumá všechno, i hlubiny Boží. Neboť kdo z lidí zná, co je v člověku, než jeho vlastní duch? Právě tak nikdo nepoznal, co je v Bohu, než Duch Boží. My jsme však nepřijali ducha světa, ale Ducha, který je z Boha, abychom poznali, co nám Bůh daroval. O tom i mluvíme ne tak, jak nás naučila lidská moudrost, ale jak nás naučil Duch, a duchovní věci vykládáme slovy Ducha. Přirozený člověk nemůže přijmout věci Božího Ducha; jsou mu bláznovstvím a nemůže je chápat, protože se dají posoudit jen Duchem. Člověk obdařený Duchem je schopen posoudit všechno, ale sám nemůže být nikým správně posouzen. Vždyť ‚kdo poznal mysl Páně a kdo ho bude poučovat?‘ My však mysl Kristovu máme.“ (1Kor 2,9-16).

Také latinské *spiritus* či *spirit(u)alis*, z nichž odvozujeme výraz spiritualita, stále ještě souvisí s oním původním významem Božího ducha/dechu: je odvozeno ze slovesa *spirare*, dýchat.<sup>8</sup> V průběhu dějin křesťanství se termín spiritualita vztahoval zejména k popisu duchovní cesty, kterou má člověk ujit proto, aby překročil své „hmotné bytí“ a povznesl se k Bohu,<sup>9</sup> případně jako adjektivum (duchovní) označoval konkrétní životní stav.

Když použijeme výraz spiritualita v kontextu křesťanské teologie dnes, vracíme se k definici spirituality na biblickém základě: duchovní člověk je ten, kdo se nechá přetvářet Duchem vzkříšeného Krista. Myslíme tím především duchovní život chápaný jako růst „vnitřního člověka“,<sup>10</sup> který směřuje ke svému naplnění a tento proces růstu se odvíjí v dějinách, uvnitř konkrétní kultury a komunitních struktur.<sup>11</sup>

V tomto smyslu pak můžeme namísto výrazu spiritualita použít i spojení „duchovní život“, který se ale neobejde bez roviny hermeneutiky a systematické reflexe zkušenosti víry jedince i konkrétního společenství víry. Smyslem reflexe je odhalit prvky, které napomáhají růstu, a k tomu potřebujeme i dobře rozumět dobovému kulturnímu prostředí, v němž se spiritualita objevuje.

Výraz spiritualita používáme dnes běžně i v plurálu: hovoříme o spiritualitě jednotlivých období, případně proudů, hnutí atd. uvnitř společenství církve.<sup>12</sup> Popisujeme jí tedy i určité modely křesťanského života, životní stavy, skupiny osob či teologické důrazy, které se u nich objevují.

<sup>5</sup> Srov. 1 Sam 10,6; Iz 11,2; Jl 3,1, Mdr 1,6; 7,22 ad. cit. Tamtéž. Viz též M. J. Farrelly, *Spirito Santo*, s. 708.

<sup>6</sup> Srov. 1Kor 15,44; 3,1, cit. In Borriello, L., *Presentazione*, s. 6.

<sup>7</sup> Srov. Borriello, L., *Presentazione*, s. 7.

<sup>8</sup> Srov. Kohut, V., *Spiritualita*, in *Slovník spirituality*, Kostelní Vydří 1999, s. 904.

<sup>9</sup> Srov. Borriello, L., *Presentazione*, s. 5.

<sup>10</sup> „aby se pro bohatství Boží slávy ve vás jeho Duchem posílil a upevnil ‚vnitřní člověk‘“, Ef 3,16.

<sup>11</sup> Srov. Boracco in SpAT, s. 24.

<sup>12</sup> Srov. K tomu Borriello, *Presentazione*, s. 6.

Pojmem spiritualita se vyjadřují jak určité konkrétní modely života, ať už se týkají tzv. životních stavů (laická, řeholní a kněžská spiritualita) a jejich specifikací (rodinná, manželská, jednotlivých řeholních rodin, misionářská, diecézní...) nebo určitých skupin osob (spirituality různých hnutí v církvi, jednotlivých profesí apod.), tak jejich prameny (biblická, novozákonní, pavlovská, janovská, patristická, liturgická) či teologické důrazy (eschatologická, kristocentrická, pneumatologická, mariánská), ale i jejich zařazení časové (starověká, středověká, novověká, současná) a zeměpisné (francouzská, španělská, italská, řecká, ruská, anglická, africká).<sup>13</sup>

Spiritualita je projevem trojičního života vlitého Duchem svatým do hlubin lidského nitra. Nitrem se rozumí konstitutivní základ lidské existence, místo, v němž v člověku dochází k živému a intenzivnímu kontaktu s Boží přítomností. Tento kontakt je natolik živoucí, že se stává plodným i pro mezilidské vztahy, a to jak na úrovni spoluutváření církevních společenství, tak v širším, společenském významu. Spirituální teologie by měla doprovázet putování člověka ke spojení s Bohem.

Důležitou dimenzí spirituality v kontextu křesťanské zkušenosti je „vědomý vztah k Bohu v Ježíši Kristu, prostřednictvím imanentního Ducha svatého a v prostředí obce věřících“.<sup>14</sup> Vedle pneumatologického základu je to právě trojiční, christologická a ekleziální komponenta, která bude patřit k distinktivním rysům křesťanské spirituality.

„Spiritualita se tudíž zabývá spojením teologie, modlitby a křesťanské praxe. Jejím ústředním rysem je fakt, že spiritualita odvozuje svou identitu od křesťanského přesvědčení, že jakožto lidé jsme schopni navázat vztah k Bohu, který je transcendentní, ale současně je také imanentně přítomen v jádru všech stvořených věcí. Tento vztah je žitý, ale nikoli v izolaci, nýbrž v obci věřících, jež vzniká z oddanosti k Ježíši Kristu. Ta zachovává při životě aktivní přítomnosti Ducha svatého v každém z jejích členů i v obci jako celku. Z křesťanského hlediska je povznesení nad sebe sama, které patří k situaci, kdy život vztahujeme k něčemu, co jej přesahuje, darem Ducha Božího, který zakládá životodárný vztah s Bohem v Ježíši Kristu v rámci obce věřících.“<sup>15</sup>

## 1.2. Křesťanská duchovní zkušenost

Díky dále prohlubované biblické antropologii se na poli spirituální teologie v posledních desetiletích znovu objevuje i pojem zkušenost a to primárně jako zkušenost s Božím slovem přijatým ve víře.<sup>16</sup> Základ celé nauky o poznání Boha vychází ze zkušenosti s Bohem, hodnotu této zkušenosti se pak snažíme i teoreticky promýšlet a předávat.<sup>17</sup> Téma zkušenosti bylo v určitém období teologie dvacátého století zejména ze strany fundamentálních teologů podrobena značné kritice, protože se zdálo, že s sebou nese přílišný důraz na individuální náboženský prožitek a tendenci stavět proti sobě zkušenost a nauku církve. Propojení a pozitivní promýšlení vztahu mezi duchovní praxí a teologickou reflexí<sup>18</sup> by však mělo vést k hlubšímu osvojení vyznávaných hodnot a přesvědčení v životě jedince i

<sup>13</sup> Kohut, *Spiritualita*, s. 905.

<sup>14</sup> Sheldrake, P. *Spiritualita a historie*, CDK, s. 46.

<sup>15</sup> Tamtéž, s. 62n.

<sup>16</sup> Srov. Boracco in SpAT, s. 24.

<sup>17</sup> Srov. Boracco, s. 24.

<sup>18</sup> Vztah á la *entender y gustar* u sv. Ignáce a Jana od Kříže.

celého věřícího společenství.<sup>19</sup> Jak upozornil V. Kohut, duchovní zkušenost tu není pouze kvůli potvrzení určité teologické nauky, ale stává se prvkem patřícím mezi *loci theologici*.<sup>20</sup>

Normou každé individuální i skupinové křesťanské zkušenosti je Boží sebesdělení zaznamenané ve slovech Písma a interpretované v tradici církve.<sup>21</sup>

Má-li jít o zkušenost, kterou definujeme jako křesťanskou, měla by mít tyto základní rysy: vztahovat se ke sebesdělení Boha v Ježíši Kristu, konkrétně tedy ke zkušenosti s Bohem zachycené v biblickém textu a interpretované v tradici věřícího společenství. Současně se předpokládá, že křesťanská zkušenost má vztah ke svátostem a zejména eucharistii jako připomínce společenství, které nám bylo darováno Bohem v Kristu a odkud plyne i křesťanská forma díkuvzdání Bohu. Součástí křesťanské zkušenosti je i vědomí lidské křehkosti a s ním spojené téma hříchu, vykoupení, odpuštění, spásy. Hřích je zahojen v Kristu a právě v něm jsme schopni nad hříchem zvítězit. Křesťanská duchovní zkušenost ovšem také zahrnuje prvek lítosti a odpuštění, spolu s vědomím, že nejsme schopni si sami o sobě vyrobit dokonalý život a dokonalé společenství. Křesťanská zkušenost je po Kristově vzoru nasměřována k Otci jako zdroji bytí všeho stvoření: učíme se uskutečňovat a žít Boží synovství.<sup>22</sup>

Individuální, osobně osvojená víra/zkušenost s Bohem se pak ideálně odehrává v prostředí církve. Církev ve zdravé křesťanské spiritualitě není považována za překážku duchovní seberealizace, kterou v určitém bodě vlastního duchovního rozvoje dále nepotřebuji, ba dokonce není prostě prostředkující strukturou mezi lidským nitrem a Božím sebedarem, ale chrámem/místem Boží přítomnosti – místem „reálného“ přístupu ke společenství s Bohem.<sup>23</sup>

To vše by nebylo myslitelné bez přítomnosti a působení Ducha svatého: křesťanská zkušenost je pak rozpoznáním této přítomnosti a působení na úrovni lidského nitra.<sup>24</sup>

Jedna z definic spirituality pak zní, že jde o pohled člověka na to, jak žije a zakouší svůj vztah smlouvy s Bohem. Duchovní zkušenost znamená život založený na víře („*vissuto secondo la fede*“),<sup>25</sup> tedy nikoliv bezprostřední, alogické a nerefektované emotivní zakoušení, ale zkušenost, která zahrnuje i vědění a konceptuální uvažování. Co je obsahem této zkušenosti?

„zkušenost pravdivosti/reálnosti Božího zjevení, svobodně přijatého vírou. Této zkušenosti se věřící snaží porozumět, prožívat ji, poznávat a uvádět do praxe.“<sup>26</sup>

Spiritualita je pak, jak připomíná H. Urs von Balthasar, „soubor niterných přesvědčení a inspirací, které oživují vztah křesťana k Bohu, ale také soubor vztahů a osobních i kolektivních vyjádření tohoto

<sup>19</sup> Hodnotou v prostoru křesťanské zkušenosti míníme poznání toho, že Bůh se zjevil v Ježíši Kristu ke spáse a dovršení lidského života. Víra je tu chápána jako proces a vztah založený Božím sebesdělením. Zkušenost se pak stává polem osobního osvojení víry církve.

<sup>20</sup> Srov. V. Kohut, *Zkušenost křesťanská*, in *Slovník spirituality*, s. 1223.

<sup>21</sup> Srov. Boracco, s. 31.

<sup>22</sup> Srov. Boracco, s. 32.

<sup>23</sup> Srov. Boracco, s. 34.

<sup>24</sup> Srov. V. Kohut, *Zkušenost křesťanská*, s. 1225, Kohut také upozorňuje, že nejde o to, že by tato zkušenost měla pouze vnitřní dimenzi, ale že jde o typ poznání.

<sup>25</sup> Srov. Bonora, in *SpAT*, s. 37, viz též Fanuli, in *SpAT* s. 52.

<sup>26</sup> Bonora, *La spiritualità dell' Antico Testamento*, s. 37.

vztahu“. Tyto různé výrazy jsou často propojeny s dobovým prostředím a jeho kulturou, v nichž se odehrává individuální i skupinová zkušenost s Bohem.

### 1.3 Dějiny spirituality

Dějiny spirituality chápeme jako „trvalé úsilí popsat v dějinách probíhající vědomý vztah konečného ducha člověka s transcendentem“.<sup>27</sup> Zahrnuje velmi široké pole zkušenosti jednotlivých náboženských tradic: „existuje spiritualita hinduistická, buddhistická, muslimská, židovská a křesťanská“ až po sjednocení s osobním Bohem.<sup>28</sup> Předpokladem zůstává víra v transcendentní rovinu reality a důvěra v to, že mezi lidským duchem a Duchem je vůbec možno navázat vztah.<sup>29</sup>

Dějiny křesťanské spirituality se zabývají studiem a interpretací „na zkušenosti založeného vztahu člověka se sebesdělujícím se trojjediným Bohem.“<sup>30</sup> Křesťanská spiritualita je tedy založena na předpokladu víry v transcendentní rovinu reality, k níž je možné mít hluboce pozitivní vztah. Tato realita se sama dává člověku poznat v dějinách, v křesťanské tradici jí dáváme jméno Bůh a vrchol Božího sebesdělení spatřujeme ve vtělení Boha v Ježíši Kristu, jehož „Duch se nadále sděluje věřícím, aby prožívali jeho tajemství během celých lidských generací.“<sup>31</sup>

Spolu s G. Dumeige tedy můžeme spiritualitu definovat jako souhrn vnitřních přesvědčení, které orientují křesťany v jejich vztahu s Bohem, včetně všech osobních nebo skupinových vyjádření vztahu v různých formách, jimiž se tento vztah konkrétně projevuje.<sup>32</sup>

Dějiny spirituality se často člení podle členění církevních dějin, do dějinných událostí však vnáší náboženský rozměr. Dějiny spirituality pracují s obecnými dějinnými událostmi, avšak kladou si nad nimi nezřídka odlišné otázky. Od všeobecnějších témat jako je otázka po vzniku a vývoji tzv. životních stavů a jejich spirituality (spiritualita křesťanského laika, kněze, řeholního života), po otázky spojené s konkrétními událostmi. V dějinách spirituality se tak můžeme ptát po tom, co pohnulo tolik lidí k tomu, že byli ochotni položit život za osvobození Kristova hrobu v době křížáckých tažení? Jak se prolínají východní a západní proudy spirituality v dějinách? Jaká duchovní hnutí se objevují v jednotlivých obdobích dějin?

V průběhu našeho kurzu se budeme dívat, jaké odpovědi na tyto otázky se vynořují v průběhu dějin, budeme si všimnout toho, jaké výrazné duchovní postavy se objevují v jednotlivých dějinných obdobích a jaké institucionální podoby duchovních hnutí. Pokusíme se načrtnout v hrubých obrysech, jakou nauku o duchovním životě tyto proudy přinášejí a naznačit, které prvky duchovní praxe se v průběhu dějin osvědčily a které se naopak ukázaly jako kritické.<sup>33</sup>

<sup>27</sup> Dumeige, Dějiny spirituality, in Slovník spirituality, s. 163.

<sup>28</sup> Dumeige, Dějiny spirituality, s. 163.

<sup>29</sup> Dumeige, Dějiny spirituality, s. 163.

<sup>30</sup> Dumeige, Dějiny spirituality, s. 164.

<sup>31</sup> Dumeige, Dějiny spirituality, s. 164.

<sup>32</sup> Tyto formy pak obsahují shodné i odlišné znaky podle různých mentalit a prostředí, do kterých evangelium vstupuje. Srov. Dumeige, Dějiny spirituality, s. 164.

<sup>33</sup> Srov. Dumeige, Dějiny spirituality, tamtéž.